

*Джоробекова Р.З.*

**ӨМҮР БОЮ ЭРКИНЕН АЖЫРАТУУНУ КОЛДОНУУНУ  
УКУКТУК ЖӨНГӨ САЛУУ ЖӨНҮНДӨ**

*Джоробекова Р.З.*

**О ПРАВОВОМ РЕГУЛИРОВАНИИ ПОЖИЗНЕННОГО  
ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ**

*R.Z. Djorobekova*

**ON THE LEGAL REGULATION OF LIFE IMPRISONMENT**

УДК: 343.8/343.81

Эркиндигинен ажыратуу дүйнөдө бир кыйла кеңири колдонулуучу жазанын түрү болуп саналат. Эркиндигинен ажыратуу дайындалган жазаны жекелештирүү боюнча кеңири мүмкүнчүлүктөргө жол берет, анда мөөнөтү, кармоо режими жана соттолгон адамга болгон мүнөздүн таасири өзгөрүп турушу мүмкүн, бул соттолгон адамдын инсандык өзгөчөлүктөрүнө тиешелүү түзөтүү таасирин колдонууга мүмкүнчүлүк берет. Өмүр бою эркиндигинен ажыратуу дагы кылмыш жазанын түрү болуп саналат, ал соттун өкүмү мыйзамдуу күчүнө кирген мөөнөтөн баштап камактагынын биологиялык өлүмгө учураган убактысына чейин эркиндигинен ажыратуу болуп эсептелет. Макалада камактагылардын жашоо шарттарын эске алуу менен жазанын мындай түрүнүн чет өлкөлүк практикада колдонулушу автор менен каралат. Мындан тышкары, бул чөйрөдө келип чыгуучу көйгөйлөрдү чечүүдө превенциянын (эскертүүнү) жалпы максатына жетишүүгө көңүл буруу маанилүү экендиги автор тарабынан белгиленет, ал жазык жоопкерчилигинен бошотуу учурда ишке ашырылышы мүмкүн эмес.

**Негизги сөздөр:** эркиндигинен ажыратуу, өмүр бою эркиндигинен ажыратуу, кылмыш жазасы, укуктук жөнгө салуу, кылмыш-жаза мыйзамдары, жазаларды аткаруу.

Лишение свободы является одной из наиболее широко применяемых в мире видов наказания. Лишение свободы допускает широкие возможности по индивидуализации назначаемого наказания, в котором может варьироваться срок, режим содержания и характер воздействия на осуждённого, что даёт возможность применения исправительного воздействия, соответствующего особенностям личности осуждённого. Пожизненное лишение свободы также является видом уголовного наказания, который заключается в лишении свободы на срок от момента вступления приговора суда в законную силу и до биологической смерти заключённого. В статье автором рассматривается зарубежная практика применения данного вида наказания с учетом условий содержания заключенных. Кроме этого, автором отмечается, что в решении проблем возникающих в этой сфере важно обратить внимание на достижение общей цели превенции (предупреждение), которая не может быть реализована при освобождении от уголовной ответственности.

**Ключевые слова:** лишение свободы, пожизненное лишение свободы, уголовное наказание, правовое регулирование, уголовное законодательство, исполнения наказаний, преступления, заключенные.

*Deprivation of liberty is one of the most widely used forms of punishment in the world. Deprivation of liberty allows for a wide range of possibilities for individualization of the punishment imposed, which may vary the term, the mode of detention and the nature of the impact on the convict, which makes it possible to apply corrective action corresponding to the characteristics of the personality of the convict. Life imprisonment is also a form of criminal punishment, which is imprisonment for a period from the entry into force of the court sentence to the biological death of the prisoner. In the article the author considers the foreign practice of application of this type of punishment taking into account the conditions of detention. In addition, the author notes that in solving the problems arising in this area it is important to pay attention to the achievement of the General goal of prevention, which can not be implemented in the exemption from criminal liability.*

**Key words:** deprivation of liberty, life imprisonment, criminal punishment, legal regulation, criminal legislation, execution of punishments, crimes, prisoners.

Белгилей кетчү нерсе, өмүр бою эркинен ажыратуу жазасы, биздин кылмыш-жаза мыйзамдарында жакында эле пайда болду. Ошол себептен анын укуктук жөнгө салуусун жана практикалык аткаруусун жакшыртуу үчүн аталган жазанын түрүн көп жылдардан бери колдонуп келе жаткан чет мамлекеттердин тажрыйбасын эске алуу зарыл. Өмүр бою эркинен ажыратуунун дайындоосуна жана аткарылуусуна байланышкан маселелердин бири да, бирдей контингенттеги адамдардын кармоо шарттары, бул жазанын түрүнө тартылгандардын ар дайым эл аралык уюмдардын назарында болушу, ал эми кабыл алынган эл аралык документтер негизги мыйзамды иштеп чыгууда жана көп чет өлкөлөрдө жазанын аткарылуусун уюштурууда себеп болду. Бүгүнкү күнгө чейин бул маселе өзүнүн актуалдуулугун жоготпой келе жатканы белгилүү болуп, эл аралык даражада иштелген илимий анализдердин сунуштамалары, пенитенциардык чөйрөдө дүйнөлүк тенденция катары жана жазанын аткарылышынын өзүнчө аспектиери жөнүндөгү көрүнүштөрдү берет. Ошондой эле өмүр бою эркинен ажыратуунун дайындоосунун жана аткарылуусунун эффективдүүлүгүнө объективдүү баа берүүсүнө уруксат берет. Камалган адамдарга минималдуу стандарттуу эрежелер менен мамиле кылуу, эркинен ажыратууну аткарууда жалпы принциптер камтылган, ошол

эле убакытта бул документте өмүр бою эркинен ажыратуу боюнча соттолгондор белгиленген эмес<sup>1</sup>. Мына ушул кемчилик, 1980-жылы болуп өткөн эл аралык БУУнун алтынчы Конгрессинде кылмыштуулукту алдын алуу жана укук бузган адамдарга мамиле кылуу боюнча талкуулоо процессинде калыбына келтирилген жана узак мөөнөттөгү жана өмүр бою эркинен ажыратууну дайындоого жана аткарууга байланышкан маселелер биринчи жолу жөнгө салынган. Конгресстин катышуучулары сөзгө чыккан кезде, узак мөөнөттөгү эркинен ажыратуу жана өзгөчө өмүр бою эркинен ажыратуу, жазанын максатына жетпей калууда, эгерде белгиленген этапта жазасын өтөп жаткан камактагы адамдарды жашоого, коомго кайра кайтаруу үчүн адекваттуу чаралар көрүлбөсө деген бир чечимге келишкен<sup>2</sup>.

БУУнун сегизинчи конгрессинде шарттуу мөөнөтүнөн мурда бошотулу мүмкүндүгү эркиндигинен өмүр бою ажыратылган адамдардын укуктук абалынын суроолору кылдаттык түрдө 1990-жылы Гавана шаарында кылмыштуулуктун алдын алуусу жана укук бузуучуларга кайрылуусу каралган жана эркиндигинен өмүр бою ажыратууну дайындоо жана аткаруу чөйрөсүндө негизги улуттук саясаттын багытын ишке ашыруу боюнча мамлекеттерге сунуштарды иштеп чыгуу талапка ылайык деп табылды. Ошондой эле “өмүр бою түрмөгө камоо” дүйнө жүзүндөгү өлкөлөрдө көп маанилүүлүгү менен түшүндүрүлөт. Көпчүлүк мамлекеттерде мындай аныкталбаган жазанын түрү, б.а. улуттук мыйзамда камактагы адамды мөөнөттүн бүтүшү менен камактан чыгаруунун мүмкүндүгүн, ал эми кээ бир өлкөлөрдө болсо, мындай жазанын түрүн жасагандарга камакта өмүрүнүн акыркы күнүнө чейин кармоону карайт. Мындан тышкары эркиндигинен өмүр бою ажыратуу жогорулатылган коомдук коркунучту көрсөткөн адамдардан коомду коргоо үчүн аныкталбаган превентивдик кармоонун түрү деп колдонулушу ыктымал<sup>3</sup>.

Резолюцияда мыйзамдарды үйрөнүүнүн жана бул жазанын түрүн практика жүзүндө колдонуунун катарында дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндө камактагыларды кармоо шарттарына, аларды кайра коомчулукка алып келүү даярдыктарын, эгер аларды камактан чыгаруу мыйзамда каралган болсо, аны ишке ашыруусуна маанилүү көңүл бөлүнгөн. Кылмыш-жаза саясатын жаңылоо максатында өмүр бою түрмөгө камоону өлүм жазасы алынган өлкөлөрдө жана өтө оор кылмыш жасаган кылмышкерлерге коомчулук үчүн өтө зарыл болгон учурда коргоодо гана колдонууну сунуштайт<sup>4</sup>. Жашы он сегизге толо электерге

өмүр бою түрмөгө камоону колдонулбашына көңүл бурулат. Ал эми башка камакка алынган курактык категорияларды эркиндикке чыгаруу маселесин чечүүдө жабырлануучулардын кызыкчылыктары эске алынышы керектиги эске алынат.

Мындай жазага тартылгандардын кармоо шарттарына тиешелүү жана камактагылардын адамдык арнамысын кемсинтпөөсүн жана минималдуу стандарт жоболоруна ылайык келүү көйгөйлөрү көтөрүлөт. Мындай камакка алынган адамдардын оңолуусу тууралуу жана анын жүрүш-турушун, эмгекке, окууга, жана башка айыпталгандарга карата, ошондой эле кызматкерлерге болгон мамилеси тууралуу толук отчет түзүү жолу аркылуу этаптуу көзөмөлдөн өтүүсү сунушталат. Атайын түзүлгөн орган ар бир айыпталган тууралуу үзгүлтүксүз маалыматтарды кароосу жүргүзүлөт жана камактагыны бошотуу же болбосо камакта кармоо мөөнөтүн узартуусун сунушташы керек. Бул суроону чечүүдө жасалган кылмыштын коомчулукка келтирилген коркунучун жана камакка алынгандын жүрүм-турумун, мүмкүн болсо мыйзамга ылайык эркиндикке чыгуунун такталган күнүн белгилөөнү көңүлгө алуу керек, ал эми жалпы превенциянын максаты эркиндикке чыгууну көрсөтүү чечиминен баш тартуусун актап албайт. Көңүлгө алынуучу дагы бир нерсе камактагы адамдын эркиндикке чыгаруу мүмкүндүгүн жабырлануучунун, анын туугандарынын кызыкчылыктары дагы эске алынышы жана аларды кабарлоосу керек.

1976-жылдын 17-февралында «эркиндигинен узак мөөнөткө ажыратылгандарга кандай мамиле жасоо жөнүндө» Европа Советинин Министрлер Комитети менен резолюциясы кабыл алынган<sup>5</sup>. Өмүр бою түрмөгө камоо жана узак мөөнөткө эркиндигинен ажыратуу көйгөйлөрү Европа комитетинин отурумунда үзгүлтүксүз түрүндө кылмыштуулук көйгөйлөрү каралат. Ошону менен катар узак мөөнөткө жана өмүр бою камак өтөөчүлөрүнүн администрациясына аттуу сунуштардын долбоору 2003-жылы кезектеги Европа комитетинин сессиясында кылмыштуулук көйгөйлөрү жаатында каралган. Ошондой эле камактагы жашоо максималдуу түрдө коомчулукта жашап жаткан сымал, чыныгы коомчулук жашоосуна жакын болгондой түзүлүшү керек; коомчулук коопсуздугунун коркунучу, башка камакта отургандарга, камакта иштегендерге, камакта отургандарды зыярат кылгандарга келтире турган коркунучтарды минималдуу түрдө жок кылуу керек; эркиндигинен өмүр бою ажыратылгандар өзүнүн өкүмүнүн негизинде башкалардан өзгөчөлөнбөшү керек<sup>6</sup>.

<sup>1</sup> Минимальные стандартные правила обращения с заключенными. Приняты Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных Наций 30 августа 1955 г. // СПС "Гарант", 2008.

<sup>2</sup> Life Imprisonment. Vienne; United Nations, 1994. P. III.

<sup>3</sup> [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/declarations/crime91.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/crime91.shtml)

<sup>4</sup> <http://hrlibrary.umn.edu/russian/instree/Ri4grp.html>

<sup>5</sup> <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1302769>

<sup>6</sup> Захарихина О.В. Исполнение наказания в виде пожизненного лишения свободы в России: Дис. ... канд. юрид. наук. - М., 2005. - С. 72-73.

Улуттук өзгөчөлүктөргө карай дүйнө жүзүндөгү ар бир мамлекет мыйзам базаны жана эркиндигинен өмүр бою ажыратуу системаны иштеп чыкты. АКШ федеративдик мыйзамына ылайык (АКШ &3559 мыйзам жыйнагында) кылмыштын жасалган мүнөзүнө карай эркиндигинен өмүр бою ажыратуу өз алдынча жаза чарасы же эркиндиктен ыкчам түрдө ажыратуу альтернативасы, же болбосо, жаза чарасы катары өлүм жазасына альтернатива катары дайындалат. АКШ федеративдик мыйзамы жана көпчүлүк өлкөлөрдөгү штаттардын мыйзамдары белгиленген классификациялык жазаларга ылайык: өмүр бою түрмөгө камоо же 20 жылдан кем эмес мөөнөткө камоо же жазалуу; өмүр бою түрмөгө камоо же 30 жылдан кем эмес мөөнөткө камоо же жазалуу; өмүр бою түрмөгө камоо (аныкталбаган мөөнөт менен); эркиндикке чыгууга укуктуу жок түрдө өмүр бою түрмөгө камоо. Экинчи учурда эркиндигинен өмүр бою ажыратуу жабырлануучунун өлүмүн алып келген кылмыш үчүн дайындалат. Буларга: Конгресс мүчөсүн өлтүрүү; өмүр бою камоону өтөө учурунда кылмыш жасоо (камактан качуу); укук коргоо органдарынын кызматкерлерин өлтүрүүдө; адамдарды уурдоо же кишини барымтага алууда аны өлтүрүп алуу, жана ошондой эле банктарды тоноодо адамдарды өлтүрүп алуу кирет<sup>7</sup>.

Көпчүлүк штаттардын мыйзамы боюнча бул жаза соттун өкүмүнүн аныкталган мөөнөткө белгиленгендей эле аныкталбаган мөөнөткө да белгилене мүнөтү адам жашоосунун уланышынан да ашып өткөн мөөнөттү түзөт (сот жазанын өтөөсүн 200 жылга же үч жолу түрмөгө өмүр бою камоону белгилесе болот). Башка жактан алганда, көпчүлүк убакта соттор өмүр бою түрмөгө камоону дайындоодо мөөнөттөн мурда бошотуу өтүнүчү эң аз дегенде жазаны 15, 20 жыл, же болбосо 25 жыл өтөгөндөн кийин келери түздөн-түз өкүмдө көрсөтүлөт. Эркиндигинен өмүр бою ажыратуунун аныкталбаган мөөнөтүндө проба-ция кызматтарына тигил же бул айыпталгандардын мөөнөттөн мурда бошотуу суроосун чечүү мүмкүндүгү реабилитациялык программалары канчалык деңгээлде эффективдүү таасир бергендигине карата (банги заттардан дарылануу, иш-чараларга катышуу, колледждерде окуу ж.б.) берилет.

Мындан тышкары көпчүлүк штаттардын мыйзамында эркиндигинен өмүр бою ажыратылгандар мөөнөтүнөн мурун камактан бошонуу мүмкүндүгүнө укугу жоктугу каралат. Өлүм жазасынын колдонулушуна жол берген 38 штаттын ичинен 2 штатта гана Нью-Мексико жана Техаста өмүр бою эркиндигинен ажыратуу жокко эсе. Бекеринен акыркы 5 жылда АКШ ичинен өлүм жазалардын жарымы Техаска туура келбейт. Өлүм жазасын колдонбогон 12 штаттын ичинен

мындай эркиндигинен өмүр бою ажыратуу формасы бир гана Аляска штатына жана Колумбия федеративдик округунда колдонулбайт.

Жапониянын жазык мыйзамы эркиндиктен өмүр бою ажыратылгандарды 10 жылдан кем эмес убакыт өтөөсүнөн кийин гана мөөнөттөн мурун чыгаруу мүмкүндүгү берилет. Бирок 90-жылдардын ортосунан баштап бул жаза боюнча камак өтөөчүлөрдүн саны көрүнүктүү түрдө өстү. Эгер 90-жылдардын башында 20 жыл камак өтөөчүлөрүнүн жарымы мөөнөттөн мурда бошотулса, 1998-2000-жылдарда мындай камакка алынгандардын 90% жакыны эркиндикке чыгууда 20 жылдан ашык камак өтөөчүлөрү жана бирөөсү да мунасып болгон эмес<sup>8</sup>.

Канадада эркиндигинен өмүр бою ажыратуу сөзсүз түрдө тике кара ниеттүүлүк менен өлтүргөн адамдарга гана дайындалат. Эгер биринчи даражадагы өлтүрүү – өзгөчө оор кылмыш (кызмат милдеттерин аткаруу маалында өлтүрүү же жыныстык зомбулук, уурдоо маалында өлтүрүү) боюнча сөз кылсак, анда мөөнөттөн мурда бошотуу 25 жылдан кем эмес өтөөдөн кийин гана келиши мүмкүн. Экинчи даражадагы өлтүрүү үчүн айыпталгандарга (оор кылмыш) милдеттүү мөөнөт аныкталбайт жана 10 жылдан баштап 25 жылдын тегерегинде жүрүп – ар бир учурда аны улуттук уюмдун бөлүгү аныктайт жана алар тарабынан айыпталгандарды бардык мөөнөтүнөн мурда бошотуу суроолору чечилет; 15 жыл камак өтөөдөн кийин ар бир айыпталган аталган органдарга мөөнөттөн мурда бошотуу тууралуу өздөрүнүн өтүнүчү менен кайрылса болот<sup>9</sup>.

Италиянын мыйзамы боюнча мөөнөттөн мурда бошотуу мүмкүндүгү 26 жыл камакта отургандан кийин келет, ал эми Польшада эркиндигинен өмүр бою ажыратуу 1997-жылы кирген – 25-жылдан кийин, жана мыйзамда жазаны өтүү учурунда сот анын мөөнөтүн узартууга укуктуу (сот практикасында бул милдеттүү камакта отуруу мөөнөтүү 40-жылга чейин узартылган бир канча учурлар белгилүү). Грецияда эркиндигинен өмүр бою ажыратуу практика жүзүндө түрмөдө 25 жыл отуруу дегенди түшүндүрөт, ал эми мөөнөтүнөн мурда бошотуу өтүнүчү камакта 16 жылдан кем эмес отургандан кийин гана келиши мүмкүн.

Бул жазанын түрүн аткарууда камактан качуунун алдын алуусун, пенитенциардык мекемелерде талаптагы тартипти жана иреттүүлүктү сактоонун, мындай категорияда айыпталгандар үчүн тийиштүү режимди жана социалдык мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуу факторлорунун тең салмактуулугун сактоо менен ишке ашырылуу зарылдыгы бардык өлкөлөрдө заманбап мисалдарды үйрөнүү менен көрсөтүлөт<sup>10</sup>.

Чет өлкөлөрдөгү эркиндигинен өмүр бою ажыратылган жазанын түрүн аткаруу анализи, жазаны

<sup>7</sup> Андреева В. Н., Дементьев С. И., Трахов А. И., Самвелян К. Р. Смертная казнь и пожизненное лишение свободы. Краснодар, 2001. С. 145 - 146.

<sup>8</sup> Summary of the White Paper on Crime 1998. P. 3 - 12.

<sup>9</sup> Малиновский А.А. Уголовное право зарубежных стран: Учебное пособие. - М., 1998. - С. 33.

өтөөнүн прогрессивдүү системасы мындай категориядагы айыпталгандарды эркиндикке чыгаруу мүмкүндүгүн мыйзамда каралган милдеттүү мөөнөттү өтөгөндөн кийин мыйзамда жазылган талаптарды аткарыса, эксперттердин корутундусун эске алуу жана адистер тарабынан айыпталгандардын жүрүм-турумун позитивдүү божомолдоосу менен каралышын белгилөө керектигин көрсөтөт.

**Адабияттар:**

1. Минимальные стандартные правила обращения с заключенными. Приняты Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных Наций 30 августа 1955 г. / СПС «Гарант», 2008.
2. Андреева В.Н., Дементьев С.И., Трахов А.И., Самвелян К.Р. Смертная казнь и пожизненное лишение свободы. - Краснодар, 2001. - С. 145-146.
3. Захарихина О.В. Исполнение наказания в виде пожизненного лишения свободы в России: Дисс. ... канд. юрид. наук. - М., 2005. - С. 72-73.
4. Life Imprisonment. Vienne; United Nations, 1994. P. III.
5. Малиновский А.А. Уголовное право зарубежных стран: Учебное пособие. - М., 1998. - С. 33.
6. Summary of the White Paper on Crime 1998. P. 3-12.
7. Морозов В.М. О некоторых проблемах, связанных с отбыванием пожизненного наказания и лишением свободы на длительный срок / Лишение свободы на длительный срок и пожизненно: нормотворчество, правоприменение, правосознание: Материалы научно-практической конференции. Вологда, 17-18 апреля 2002г. - Вологда, 2002. - С. 364.
8. [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/declarations/crime91.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/crime91.shtml)
9. <http://hrlibrary.umn.edu/russian/instreet/Ri4grp.html>
10. <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1302769>

**Рецензент: к.ю.н. Есенов У.А.**